

به نام خدا

منهاج العربيه

قواعد عربی

(صرف و نحو کاربردی)

برای دانشجویان و علاقمندان به زبان قرآن

تألیف

حسین شهبازی

عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان

ویراستار علمی

دکتر خلیل حدیدی

دانشیار دانشگاه آزاد اسلامی، واحد تبریز

سرشناسه	: شهبازی، حسین، ۱۳۶۴ -
عنوان و نام پدیدآور	: منهاج العربیه : قواعد عربی (صرف و نحو کاربردی) برای دانشجویان و علاقمندان به زبان قرآن/ تالیف حسین شهبازی؛ ویراستار خلیل حدیدی.
مشخصات نشر	: تهران: زوار، ۱۳۹۳.
مشخصات ظاهری	: ۲۲۴ ص: جدول.
شابک	: 978-964-401-517-5
وضعیت فهرست‌نویسی	: فیبا
عنوان دیگر	: قواعد عربی (صرف و نحو کاربردی) برای دانشجویان و علاقمندان به زبان قرآن.
موضوع	: زبان عربی — صرف و نحو
شناسه افزوده	: حدیدی، خلیل، ۱۳۲۸ -، ویراستار
رده بندی کنگره	: ۱۳۹۳۸م۹/۶۱۴۱PJ
رده بندی دیویی	: ۴۹۲/۷۵
شماره کتابشناسی ملی	: ۳۷۵۵۷۴۹

انتشارات زوار

- **منهاج العربیه (قواعد عربی؛ صرف و نحو کاربردی)** □
- **مولف: حسین شهبازی (عضو باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان)** □
- **ویراستار علمی: دکتر خلیل حدیدی** □
- **ویراستار ادبی: ندا حی‌العالم اسگوئی** □
- **ویراستار عربی: فرناز شهبازی** □
- **نوبت چاپ: اول؛ ۱۳۹۴** □
- **شمارگان: ۱۱۰۰ نسخه** □
- **تنظیم و صفحه‌آرایی: مریم‌السادات جهانتاب** □
- **لیتوگرافی: عالمی** □
- **چاپ: خاشع** □
- **صحافی: خاشع** □
- **شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۳۰۱-۵۱۷-۵** □
- **قیمت: ۱۴۰۰۰ تومان** □

نشانی: تهران، خیابان انقلاب، خ ۱۲ فروردین، نبش خ وحید نظری، شماره‌ی ۳۳

تلفن: ۶۶۴۶۲۵۰۳ - ۶۶۴۸۳۴۲۳ نماین: ۶۶۴۸۳۴۲۴

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۹	پیشگفتار مؤلف
	بخش ۱: علم صرف
۱۵	علم صرف و تعریف آن
۱۵	فعل و تقسیمات آن
۱۷	فعل ماضی
۱۹	فعل مضارع
۲۵	فعل مستقبل
۲۵	فعل امر
۲۷	فعل مجرد و مزید
۳۱	فعل صحیح و معتل
۳۲	ادغام
۳۴	معتل الفاء (مثال)
۳۶	معتل العین (اجوف)
۴۲	معتل اللام (ناقص)
۴۶	ناقص مزید
۴۸	فعل لازم و متعدی
۴۹	فعل معلوم و مجهول
۵۳	اسم
۵۴	جامد و مشتق

٥٤	مشتقات
٥٥	اسم فاعل
٥٦	اسم مفعول
٥٧	افعل تفضيل
٥٨	صفت مشبهة
٥٩	صيغة مبالغة
٦٠	اسم مكان و زمان
٦١	اسم الت
٦١	اسم مقصور و ممدود و منقوص
٦٢	مفرد و مثني و جمع
٦٢	مثني و احكام ان
٦٤	جمع مذكر سالم
٦٥	جمع مؤنث سالم
٦٦	جمع مكسر
٦٧	جمع الجمع (متهى الجموع)
٦٧	مذكر و مؤنث
٦٩	اسم منسوب (نسبت)
٧٢	اسم مصغر (تصغير) و احكام ان
٧٣	اسم جنس و علم
٧٤	معرفه و نكره
٧٤	معرفهها
٧٥	ضمائير
٧٧	اسم موصول
٧٩	اسم اشاره
٨٠	معرب و مبنى
٨١	اسم استفهام
٨١	كنايات
٨٢	ظروف
٨٣	اسم فعل
٨٤	اسم منصرف و غير منصرف

عدد و احکام آن.....	۸۶
حروف.....	۸۸

بخش ۲: علم نحو

اعراب ظاهری.....	۹۴
اعراب فرعی.....	۹۴
اعراب تقدیری.....	۹۷
اعراب محلی.....	۹۷
مواضع رفع اسم.....	۹۸
فاعل.....	۹۸
نائب فاعل.....	۱۰۲
مبتدا و خبر.....	۱۰۴
افعال ناقصه.....	۱۰۹
حروف مشبیه به نَیس.....	۱۱۲
خبر حروف مشبیه بالفعل.....	۱۱۵
کسره و فتحه آن.....	۱۱۸
لای نفی جنس.....	۱۱۹
مضاف و شبه مضاف.....	۱۲۲
مفعول به.....	۱۲۲
تخذیر.....	۱۲۶
اغراء.....	۱۳۰
اختصاص.....	۱۳۲
اشتغال.....	۱۳۵
تنازع.....	۱۳۸
منصوب به نزع خافض.....	۱۴۱
مفعول مطلق.....	۱۴۱
مفعول لأجله (مفعول له).....	۱۴۵
مفعول فیه (ظروف زمان و مکان).....	۱۴۶
مفعول معه.....	۱۴۸
تمییز.....	۱۵۱

۱۵۸	حال
۱۶۵	اقسام حال تقسیم بندی موضوعی هفت گانه
۱۷۲	منادا
۱۷۵	استعانه
۱۷۸	ندبه (منادای مندوب)
۱۷۸	ترخیم (منادای مرخم)
۱۷۹	مستثنی
۱۸۶	ملحقات به فعل
۱۸۶	فعل تعجب
۱۹۰	افعال مدح و ذم
۱۹۲	مجرورات
۱۹۲	مضاف و مضاف الیه
۱۹۳	انواع اضافه
۱۹۴	توابع
۱۹۴	نعت
۱۹۶	عطف بیان
۱۹۷	عطف نسق (عطف به حروف)
۱۹۷	تأکید
۱۹۸	بدل
۲۰۳	نکاتی درباره ترجمه جملات و عبارات عربی

پیشگفتار مؤلف

زبان، مهم‌ترین وسیله، برای برقراری ارتباط بین انسان‌ها است. و این توانایی تکلم و صحبت کردن از نعمت‌های بزرگ خداوند متعال بوده که در قرآن به آن اشاره شده است: «عَلَّمَهُ الْبَيَانَ» (و به او تعلیم نطق و بیان فرمود). (سوره الرحمن، ۵۵، آیه ۴)

انسان‌ها در دنیا با زبان‌های گوناگونی با هم ارتباط برقرار کرده که یکی از آن زبان‌ها، زبان عربی می‌باشد. زبان عربی هزار و چند سال است که با زبان فارسی پیوند دارد. مهم‌ترین ویژگی زبان عربی این است که لغت قرآن است و خداوند مهربان آیات کتاب خود را با این لغت بر ما نازل کرده است. پیامبر اکرم (ص) و ائمه معصومین (علیهم‌السلام) با این لغت با خدا مناجات می‌کرده‌اند. و این لغت زبان متون و منابع ارزشمند اسلامی یعنی متون حدیثی، تفسیری و تاریخی و... است؛ از این جهت دارای قداست و ارزش خاصی است و کسانی که بخواهند بدون واسطه با حقیقت اسلام آشنا شوند لازم است که با این زبان آشنایی کامل داشته باشند. زبان عربی به دلیل قالب‌ها و حالات صرفی و نحوی و داشتن مذکر و مونث و سایر قواعد دستوری یکی از سخت‌ترین زبان‌های دنیا به خصوص برای سخن گفتن است. در حالی که زبان انگلیسی این پیچیدگی‌ها را ندارد و با

دانستن تنها پانصد لغت در انگلیسی، می توان نیازهای روزمره را برطرف کرد. زبان عربی را زبان را «لغة الضاد»^۱ نیز می نامند، زیرا تنها زبانی است که دارای صامت ضاد است. علاوه برآنچه بیان شد زبان عربی ویژگی های خاصی دارد که برخی از آنها عبارتند از: یکی از کامل ترین و غنی ترین زبان ها، زبان عربی است. از وسیع ترین زبان ها در لغت و اصطلاح می باشد. زبان عربی را زبان اهل بهشت نیز دانسته اند؛ چنان که از حضرت رسول اکرم (ص) نقل شده است: «من عرب را به خاطر سه چیز دوست می دارم: اول اینکه خودم عرب هستم، دوم این که قرآن عربی است و سوم این که زبان اهل بهشت عربی است.»^۲ با این توصیف ها، ضرورت یادگرفتن زبان عربی برای غیر عرب زبان هایی که تشنه و دلدادہ معارف دینی و نیازمند به استفاده از منابع اصیل آن می باشند واضح است. در برخی از روایات آمده است: اهل بهشت به زبان عربی سخن می گویند. (بحار الانوار، ج ۱: ۵۶) و حوریان بهشتی نیز به عربی سخن می گویند.

از حضرت صادق از پدر بزرگوارش علیهما السلام روایت شده است: «خداوند با هیچ پیامبری سخن نگفت مگر با زبان عربی.» (همان، ج ۱۶، ص ۱۳۴) همچنین در آغاز جهان زبان حضرت آدم (ع) عربی بود ولی پس از این که ترک بولی کرد و از میوه درخت ممنوع خورد خداوند نعمت هایش را سلب کرد و زبان عربی را از او گرفت و زبان سریانی را جانشین آن کرد. (همان، ج ۱۱، ص ۵۶) سپس نخستین کسی که به زبان عربی سخن گفت حضرت اسماعیل (ع) بود. (همان، ج ۱۲، ص ۸۷) حضرت یوسف (ع) در اولین ملاقات خود با پادشاه مصر به زبان عربی سلام کرد (همان، ج ۱۲، ص ۲۹۴) همچنین گفته می شود که وزرای حضرت مهدی (ع) با آن که همه از غیر عرب خواهند بود به زبان عربی سخن خواهند گفت. (محبی الدین بن عربی، الفتوحات المکیه، باب ۳۶۶)

این زبان به عنوان زبان مقدس در بیشتر عبادات و برخی معاملات اسلامی جلوه کرده

۱. حضرت رسول اکرم (ص) می فرماید: «أَنَا أَفْضَحُ مَنْ نَطَقَ بِالضَّادِ» (من فصیح ترین شخصی هستم که به زبان ضاد عربی تکلم می کند). (رک: بحار الانوار، ج ۱۶، ص ۱۰۵ و ج ۱۷، ص ۱۵۸)

۲. (طبرسی، امین الدین، تفسیر مجمع البیان، ج ۲، ص ۲۰۶، بیروت، دارالاحیاء التراث العربی)

است. در اسلام اذان و اقامه نماز و تلبیه حج و عمره باید به زبان عربی باشد و همه مسلمانان موظفند الفاظ عربی آنها را بیاموزند. قرآن مجید نیز به عربی تلاوت می‌شود و متون ادعیه، زیارات و تسبیحات به عربی است.

□ اهمیت قواعد (صرف و نحو) عربی و یادگیری آن

■ علم صرف

سید محسن امین در اعیان الشیعه جلد اول می‌گوید که واضع اول علم صرف، معاذ بن مسلم است. وی استاد کسانی است که سیوطی نیز در جلد دوم المزهَر و در بغیة الوعاة اذعان داشته که واضع علم صرف معاذ بن مسلم است که از پیشوایان نحو می‌باشد. وی بعد از تعمق در علم نحو علم تصریف را ابداع کرد اما گروهی از نحویون این دانش را انکار کردند. سپس می‌افزاید که از همین امر آشکار می‌شود که واضع اول این دانش معاذ بن مسلم است. عده‌ای بر این باورند که اگر سیبویه ایرانی برای زبان عرب، صرف و نحو (گرامر) ننوشته بود این زبان در نوشتار همانند لهجه (گویش) یکنواخت بودن خود را از دست می‌داد. برای آموختن هر زبان، ابتدا قواعدی لازم است که بتوان با آن قواعد، آن زبان را به خوبی یاد گرفت. این قواعد را به فارسی، «دستور زبان» و به انگلیسی، «گرامر» و به عربی، «صَرَف و نَحْو» گویند.

علم صرف، درباره‌ی بنای کلمات و صیغه‌های گوناگون آن بحث می‌کند. صرف در لغت به معنای «تغییر دادن و عوض کردن» است. و علمی که عهده دار انجام این تغییرات است «علم صَرَف» می‌باشد؛ بنابراین باید علم صرف را بیاموزیم تا؛ کلمات را بشناسیم، به معانی آنها پی ببریم و بتوانیم برای هر معنای مورد نظرمان مطابق استعمالات عرب کلمات مناسب بسازیم. هنگامی که لغت شناسان خواستند واژه‌ها را گردآوری کنند و ساخت‌های گوناگون آن‌ها را توضیح دهند، قوانینی تدوین کردند تا بتوانند ساختمان کلمات را تجزیه و تحلیل کنند؛ بدینسان، دانش تصریف یا صرف به وجود آمد. صرف گرچه با اعراب قرآن رابطه دارد؛ اما این رابطه نسبت به علم نحو ضعیف‌تر است. این رابطه سبب شده در گذشته و

حال در کتابهای (اعراب القرآن) کم و بیش از جایگاه و نقش صرفی کلمات نیز بحث شود. زرکشی به نقل از ابن فارس درباره اهمیت علم صرف آورده که هرکس با علم صرف آشنا نباشد بخش قابل توجهی از فهم زبان و لغت عربی را از دست داده است.

■ علم نحو:

در خطبه شرح الکتاب اثر سیبویه از قول ابن انباری چنین نقل شده پیامبر اکرم صلی الله علیه وآله به علی علیه السلام دستور فرمودند که قوانین علم نحو را پایه ریزی فرمایید و امام هم قوانین اولیه این دانش را به ابوالاسود تعلیم داد و در خلال آن عوامل و روابط و حرکات اعرابی و بنائی را به وی آموخت. ابوالاسود نیز مجموعه قوانین نحو را تالیف نمود و هر گاه که اشکالی بر سر راه وی قرار می گرفت به امیرالمؤمنین مراجعه می نمود و امام وی را راهنمایی می فرمود تا جایی که حضرت کار وی را تایید کرد و عبارت «نعم ما نحوت» را به وی فرمود و به همین دلیل به جهت تفائل به لفظ علی علیه السلام این علم، علم نحو خوانده شد. اما در صحت و سقم این روایت تردید است زیرا زبان در زمان پیامبر حالت بکر خود را حفظ کرده و از اشتباه و لحن مصون بوده اما در زمان خلافت حضرت علی علیه السلام به این دلیل که غیر عربها به ویژه فارسها با اعراب همنشین شده بودند اشتباه و لحن در زبان رسوخ کرد و انگیزه ای قوی جهت پایه ریزی دانش نحو ایجاد کرد. ابن ندیم در اثر ارزشمند خود «الفهرست» در مورد پیدایش دانش نحو چنین می گوید: «من نسخه ای از قوانین اولیه نحو در چهار برگ که از نوع ورق چینی بود مشاهده کرده ام که دلالت بر این دارد که نحو از ابوالاسود گرفته شده که موضوعات مدرج در آن پیرامون فاعل و مفعول بود که از قول ابوالاسود نگاشته شده که به خط یحیی بن یعمر بوده است.» علاوه بر آنچه راجع به انتساب علم نحو به امام علی علیه السلام گفته شد، ابن ندیم نیز در الفهرست از قول محمد بن اسحق آورده که دانش نحو از ابوالاسود گرفته شده و او نیز آن را از علی بن ابیطالب علیه السلام اخذ نموده است.

پی بردن به حقایق علوم نقلی و نفوذ بر اسرار آن، بدون علم نحو ممکن نیست. درک دقیق کلام الهی و سخنان پیامبر (ص) و امامان معصوم (علیهم السلام) و علم تفسیر و اصول

عقاید و احکام و مسائل فقهی و تحقیقات دینی و رسیدن به مراتب بالای اجتهاد فقط با علم نحو و کمک آن ممکن است. اگر مجتهد تمام علوم را یاد بگیرد فقط با علم نحو به بالاترین درجه آن می رسد.

علم نحو با ارزش ترین علوم و مؤثرترین آنهاست. به وسیله آن لغزش و انحراف زبان درست می شود و افسار زبان، روان و سلیس می شود و ارزش انسان، به درست به کار بردن آن در زیر زبانش است و هیچ کس از آن بی نیاز نیست مگر اینکه انسان لال باشد. قدما عبارت زیاده بر تشویق بر یادگیری علم نحو و فواید و آثار آن آورده اند. تا زمانی که یک دانشجو کاربرد درست کلمات و نقش نحوی آن ها را نداند، نمی تواند درست صحبت کند. مگر اینکه یک سری جملات و عبارت هایی را که در کتاب ها نوشته شده است، حفظ کند، بدون اینکه بداند چرا کلمه ای مرفوع است و چرا کلمه ای را باید منصوب بخواند. تجربه نشان داده است که حفظ مطالب، بدون آگاهی از چون و چرای آن بی فایده بوده و به زودی از حافظه پاک می شود. مراحل آغازین انشای عربی با جمله سازی شروع می گردد. تا دانشجو جملات اسمیه و فعلیه و ارکان هر کدام را تشخیص ندهد، چگونه می تواند جمله درستی بسازد؟! اگر یک مترجم و یا دانشجو برای مثال، فاعل و مفعول و یا فعل لازم و متعددی را تشخیص ندهد، عبارت را بدون دانستن نقش کلمات چگونه ترجمه می کند تا منظور نویسنده را درست برساند؟! در سایر دروس نیز از قبیل: روزنامه ها و مجلات عربی، قرائت متون تفسیری، قرائت متون عرفانی و... بدون آگاهی کافی و وافی از علم نحو، نمی توان فهم درست از عبارت ها را داشت. هیچ شکی نیست که پایه های زبان عربی و قواعد برتر آن که از آنها کمک گرفته می شود و به هدف می رسیم و همه مسائل کلی و جزئی عربی به آن برمی گردد، علم نحو است. هر کس می خواهد حدیث عربی یاد بگیرد ولی نحو عربی را نشناسد مثل کسی است که کلاه دارد ولی سر ندارد.

■ سخن آخر

در این کتاب، سعی شده است مباحث صرف و نحو عربی به زبان ساده برای طالبان زبان وحی و همچنین دانشجویان عزیز توضیح داده شود. با توجه به گستردگی این مباحث و تألیف چندین کتاب در این حوزه و در برخی مواقع بیان دشوار و غیر قابل انتقال برخی مولفان، و تقسیم بندی غیراصولی محتوا و عناوین و همچنین غموضت و صعوبت نحوه نگارش و توضیح، طالبان این علم را دلسرد می کند. از مزایای کتاب این است که با خواندن آن، می توان به طور کامل بر قواعد عربی مسلط شد و نیازی به مراجعه به کتب دیگر نمی باشد. دانشجویان اکثر رشته های مختلف در تمامی مقاطع تحصیلی؛ از قبیل رشته های زبان و ادبیات عربی، زبان و ادبیات فارسی، الهیات و معارف اسلامی و طلبه های حوزه های علمیه و حقوق قضایی، بدون مراجعه به چند کتاب مختلف می توانند نیازهای علمی خود را با مطالعه این کتاب برطرف نمایند. چنین مطالب به گونه ای است که تقریباً تمامی موارد قواعد عربی در دو بخش صرف و نحو بیان شده است و در بخش نحو سطح مبتدی تا پیشرفته دانشجویان مشخص شده است.

از تمامی استادان و دانشجویان ارجمند، تقاضا داریم که نظرات، دیدگاه ها و نقدهای خود را در راستای پُر بار شدن مطالب کتاب، از طریق انتشارات با ما در میان بگذارند. در پایان از دوست فاضل و دانشمندم جناب آقای سید ابوالفضل هاشمی جهت حمایت های بی شمارشان سپاسگزارم و همچنین از آقای علی زوار و مجموعه انتشارات زوار برای چاپ کتاب، تشکر و قدردانی می کنم.

حسین شهبازی

تبریز، نوزدهم دی ماه ۱۳۹۳ هجری شمسی

مصادف با هفدهم ربیع الاول ۱۴۳۶ قمری